

ВИЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ОСОБЛИВОГО ФЕНОМЕНУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Падун Р. В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національного авіаційного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5101-8532>
E-mail: roma3padun@gmail.com*

Падун Р. В. Визначення сім'ї як правової категорії та особливого феномену суспільних відносин.

У статті порівнюються різні визначення поняття «сім'ї», оскільки категорія сім'ї є комплексною з точки зору не лише сімейного права, а й багатьох наук, таких як філософія, психологія, педагогіка, етнографія, демографія, економіка та соціологія. Кожну галузь знань сім'я цікавить в «розрізі» їх предмета та методології.

У юридичній науці, в першу чергу в сімейному праві, вказана категорія розглядається з позиції її правової охорони, насамперед у зв'язку із захистом прав та інтересів окремих членів сім'ї. Щоб правильно зрозуміти категорію сім'ї, необхідно визначити функції сім'ї, що остаточно визначить правову категорію сім'ї.

Виявлено, що не досягнуто консенсусу щодо характеристик сім'ї. Серед ознак сім'ї – спільне проживання, співіснування та проживання, крім них – наявність взаємних прав та обов'язків, спільне управління, взаємна моральна та матеріальна підтримка тощо, тому було запропоновано таке юридичне визначення сім'ї: «Сім'я - це правовідносини між особами, засновані на шлюбі, спорідненості, усиновленні та інших законодавчих підставах, що виражається в тому, що вони однаково наділені взаємною особистою немайновою та майновою сім'єю, права та обов'язки, спільне життя, спільні інтереси та взаємна юридична відповідальність».

З урахуванням специфіки сімейних прав, гарантованих ст. 8 Конвенції, у врегулюванні юридичних фактів у сімейно-правовій сфері мають враховуватися межі державного впливу на відносини, що складаються в сім'ї, а також дотримуватися баланс у нормуванні загально-правових відносин та приватних сімейних відносин особистого характеру, які взагалі не повинні регулюватися законом або мають піддаватися мінімальному нормативному впливу.

Наявність законодавчого запису терміну «сім'я» дозволить визначити, які суспільні відносини в сім'ї мають охоронятися законом, а які – залишити для регулювання моралі, звичаїв, традицій, як сімейне законодавство не повинно регулювати. всі стосунки між людьми в сім'ї, але тільки найважливіші серед них.

Ключові слова: визначення сім'ї, ознаки сім'ї, право на державну охорону сім'ї, сімейне право України.

Padun R. V. Defining the family as a legal category and a special phenomenon of social relations.

The article compares different definitions of “family”, as the category of family is complex not only in terms of family law, but also in many sciences, such as philosophy, psychology, pedagogy, ethnography, demography, economics and sociology. Each branch of knowledge is of interest to the family in the “context” of their subject and methodology.

In legal science, primarily in family law, this category is considered from the standpoint of its legal protection, primarily in connection with the protection of the rights and interests of individual family members. To properly understand the category of the family, it is necessary to define the functions of the family, which will ultimately determine the legal category of the family.

It was found that no consensus was reached on the characteristics of the family. Among the features of the family - cohabitation, coexistence and residence, in addition to them - the existence of mutual rights and responsibilities, joint management, mutual moral and material support, etc., so the following legal definition of the family was proposed: “Seven is a legal relationship between persons based on marriage, kinship, adoption and other legal grounds, which is expressed in the fact that they are equally endowed with mutual personal non-property and property family, rights and responsibilities, common life, common interests and mutual legal responsibility “.

Taking into account the specifics of family rights guaranteed by Art. 8 of the Convention, the settlement of legal facts in the family law must take into account the limits of state influence on family relationships, as well as to maintain a balance in the regulation of general legal relations and private family relations of a personal nature, which in general should not be regulated by law or should be subject to minimal regulatory influence.

Having a legal record of the term "family" will determine which social relations in the family should be protected by law, and which - to leave to regulate morals, customs, traditions, as family law should not regulate. all the relationships between people in the family, but only the most important among them.

Key words: definition of family, signs of family, right to state protection of family, family law of Ukraine.

Постановка проблеми. «Людина, її життя і здоров'я честь і гідність недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в державі» закріплено в Конституції України. Це фундаментальні правові засади, на яких повинні базуватись усі без винятку правові норми, що складають законодавство України. Для цього необхідним є комплексне реформування існуючої правової системи, яка б відповідала сучасним реаліям та могла б належним чином регулювати суспільні відносини, зокрема й у сфері сім'ї. Це в свою чергу забезпечило б належний захист і здійснення прав людини та створило б дійсно ефективну систему права, яка буде базуватись на нормах міжнародного права, врахує національні особливості правового регулювання та буде відповідати європейським стандартам з огляду на обраний Україною курс зовнішньої політики.

Стан дослідження теми. Дослідженню питань сімейного права присвячені наукові роботи багатьох науковців в сфері юриспруденції, соціології, психології, філософії тощо.

Мета цієї статті полягає в уточненні теоретико-методичних аспектів поняття «сім'я», систематизації принципів сімейного права, визначенні специфічності сімейно-шлюбних відносин з метою подальшого удосконалення правового регулювання сімейно-шлюбних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є об'єктом дослідження багатьох наук - історії, економіки, права, соціології, психології, педагогіки, антропології, демографії, етнографії, етики тощо. Кожна з них відповідно до свого предмета вивчає специфічні сторони функціонування і розвитку сім'ї.

Історія досліджує виникнення сім'ї та її форми у різні періоди історії людського суспільства. В центрі уваги економіки знаходиться сім'я або домогосподарство як економічний, головним чином споживчий осередок, хоча в умовах переходу до ринкової економіки їй все більше відводиться місце як господарської виробничої одиниці. Етнографічні дослідження пов'язані з вивченням особливостей укладу життя і побуту сімей з різними етнічними характеристиками.

Для демографії основний інтерес має питання про роль сім'ї і сімейної структури населення у його відтворенні. Соціальна психологія акцентує свою увагу на дослідженні сімейних конфліктів і динаміки розвитку сімейних груп. Педагогіка в основному займається вивченням виховної функції сім'ї, як одного з важливих факторів формування особистості. Правову науку цікавлять питання правовідносин між подружжям, між батьками і дітьми тощо.

У юридичній науці, в першу чергу в сімейному праві, вказана категорія розглядається з позиції її правової охорони, насамперед у зв'язку із захистом прав та інтересів окремих членів сім'ї - суб'єктів сімейних правовідносин. З огляду на те, що сім'я є правовою категорією, законодавець робить певні спроби закріплення в законі її визначення. Однак дієвим таке закріплення стане лише після того, як наука сімейного права сформулює дійсно універсальне поняття сім'ї, яке стане компромісним варіантом і поєднає у собі реальні ознаки цієї категорії.

Незважаючи на надзвичайно велику кількість спроб з боку науковців визначити поняття сім'ї, до цього часу, однак, не досягнуто. Дискусійними є такі проблеми: доцільність юридичного доктринального визначення сім'ї; необхідність його закріплення в законі як універсальної категорії для всіх галузей права чи для кожної окремо.

Слово «сім'я» походить від слова прасл. *sěmъja (сьемь), що означає «робітник, слуга, домочадець». Виходячи з цього, у первісному розумінні сім'я - це коло осіб, які визначалися як робітники, слуги, домочадці, тобто особи, пов'язані певними економічними зв'язками [1].

Спроби визначити поняття сім'ї ми можемо знайти у Аристотеля та Платона, але до середини XIX ст. вони носили дещо хаотичний характер. Однак поява окремих фундаментальних досліджень стала переломним етапом у цьому напрямку. Наукові праці Льюїса Г. Моргана («Давнє суспільство», 1877), М. Ковалевського («Нарис походження і розвитку сім'ї та власності», 1890) та Ф. Енгельса («Походження сім'ї, приватної власності і держави», 1884) започаткували наукові дослідження сім'ї як соціального інституту та первинного осередку суспільства [2].

Поняття сім'ї розробляли вчені різних галузей науки. Наведемо кілька визначень поняття «сім'я» у таблиці 1.

Таблиця 1
Порівняльний аналіз поняття «сім'я» [3,4,1,5].

Науковці різних галузей науки		Юридичні науковці	
Автор	Визначення	Автор	Визначення
Філософи	Сім'я є осередком (малою соціальною групою) суспільства, найважливішою формою організації особистого побуту, що заснований на подружньому союзі і родинних зв'язках.	Ф. Енгельс	Сім'я - мініатюрна картина тих самих протилежностей та протиріч, у яких рухається суспільство, а суспільство - це маса, що складається повністю з індивідуальних сімей, немов з молекул.
Соціологи	Сім'я - специфічна форма соціальної життєдіяльності людини, зумовлена економічним ладом суспільства, заснована на шлюбі чи родинності, включаючи всю сукупність відносин, що складаються на базі спільної різносторонньої діяльності її членів, у якій реалізуються як потреби суспільства, так і потреби індивіда»	В.О. Рясенцев	Існує загальне (соціологічне) і спеціальне (юридичне) поняття сім'ї. В соціологічному розумінні сім'я є союзом осіб, що заснований на шлюбі, родинності чи лише родинності), прийнятті дітей на виховання, що характеризується спільністю життя, інтересів, взаємною турботою.
Психологи	Сім'я — це мала соціальна група, заснована на шлюбі та кровній спорідненості. Члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою.	О.О. Рузакова	Сім'я - це союз осіб, заснований на шлюбі, а також фактичних шлюбних відносинах, родинності, прийнятті дитини в сім'ю на виховання, що характеризується спільністю життя, інтересів, взаємною турботою.
Педагоги	Сім'я – основний інститут виховання особистості.	В.С. Гопанчука	Сім'я в соціологічному значенні - це заснована на шлюбі чи кровному спорідненні невелика група людей, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та допомогою.
Етика	Сім'я – це група людей, які хочуть бути разом, яких пов'язують спільні цінності у житті.	Ю. С. Червоний	Сім'я - історично визначена організована соціальна спільність, заснована на шлюбі та кровному спорідненні, усиновленні та взятті дітей на виховання, характерними ознаками якої є спільне життя її членів, взаємна моральна та матеріальна підтримка і взаємне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління.

Отже, як бачимо ряд юридичних вчених розглядають сім'ю як цілісне соціальне утворення, що характеризується внутрішньою єдністю і щепленням частин у єдине ціле; первинний і багатогранний осередок нашого суспільства; активну соціальну групу, побудовану на шлюбі чи на родинних відносинах тощо. З позиції науковців-соціологів, сутність сім'ї вбачає у тому, що вона є специфічним соціальним феноменом,

який володіє сукупністю стійких, триваючих ознак (мала соціальна група, наявність шлюбних чи родинних відносин, спільний побут, моральна відповідальність членів сім'ї) [5].

Таке визначення не може бути достатнім для юридичної науки, оскільки воно не в повній мірі відповідає тому змісту, який бажає вкласти у нього закон. Тому використання саме соціологічного визначення поняття сім'ї в юриспруденції викликає сумнів, оскільки у ньому не названі саме ті властивості, які необхідні для юридичної науки та практики.

Існують і інші визначення поняття сім'ї, однак вони подібні до попередніх або ж базуються на останніх. Виходячи з вище викладеного, можна зробити висновок, що на сьогодні в науці сімейного права напрацьовано значний масив наукових дефініцій сім'ї, що становить достатню основу для розробки визначення досліджуваного поняття, яке надалі буде придатним для законодавчого закріплення. Спробуємо узагальнити наукові розробки стосовно поняття «сім'ї» та визначити основні його складові.

Наведені вище позначення фізичних осіб, які використовуються науковцями здебільшого, підкреслюють власне соціальні аспекти категорії сім'ї. Однак при формуванні юридичного визначення необхідно, у першу чергу, підкреслити власне юридичні аспекти такого правового явища, яким є сім'я. З огляду на це, ми пропонуємо визначати сім'ю у правовому розумінні як юридичний зв'язок між фізичними особами. Застосування поняття юридичний зв'язок чітко підкреслює те змістове навантаження, яке вказує на сім'ю як правову категорію та чітко відмежовує юридичне визначення сім'ї від соціологічного. Юридичний зв'язок є нічим іншим як правовідносинами, що виникають між членами сім'ї на визначених законом підставах. Такий зв'язок полягає у наділенні фізичних осіб, які складають сім'ю, взаємними правами та обов'язками, якими пов'язує (зв'язує) їх закон.

Не менш важливою, частиною дефініції є конкретизація підстав, на яких формується такого роду об'єднання фізичних осіб. Такими підставами є шлюб, родинність, усиновлення та окремі форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (інакше кажучи, - прийняття дитини на виховання в сім'ю). Проте, не всі дефініції чітко конкретизують ці форми, що зумовлено розвитком спільних відносин, переглядом правових підходів до законодавчого регулювання інституту сім'ї. Однак на сьогодні такі форми українським законодавцем чітко визначені: усиновлення, опіка та піклування, патронат, фактичне виховання, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. Проте, не всі форми влаштування є підставою для створення сім'ї. Наприклад, дитячий будинок сімейного типу. Спірним є питання щодо визнання сім'єю відносин, що виникають при опіці та піклуванні. Юридичне визначення поняття «сім'ї» повинне містити перелік підстав для створення сім'ї, але з метою уникнення розширеного тлумачення поняття «сім'ї», у дефініції слід перерахувати безумовні підстави для її створення, а саме: шлюб, родинність та усиновлення. У зв'язку з можливим виникненням у майбутньому нових підстав створення сім'ї, слід передбачити існування і інших передбачених законом підстав, які із розвитком суспільних відносин можуть з'явитися. Завдяки цьому ми досягнемо стабільності у дефініції та включатимемо до поняття сім'ї лише ті підстави, які визначатиме закон.

У юридичній науці однастайності щодо ознак сім'ї не досягнуто. Серед ознак сім'ї виділяють спільність життя, спільне проживання і побут, крім них, - наявність взаємних прав та обов'язків, ведення спільного господарства, взаємна моральна та матеріальна підтримка. Деякі вчені пропонують доповнити поняття сім'ї такою ознакою, як захист сім'ї державою [6].

Пропонуємо таке юридичне визначення сім'ї: Сім'я - це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності.

Наявність законодавчого закріплення поняття «сім'я» дасть змогу визначитись із тим, які суспільні відносини у сфері сім'ї слід піддавати правовій охороні законом, а які залишити для врегулювання нормами моралі, звичаїв, традицій, так як сімейне право не повинно врегульовувати усі відносини, що складаються між людьми у сім'ї, а лише найважливіші з них.

Сім'я є об'єктом правової охорони, а тому визначення поняття «сім'я», має бути закріплене у чинному законодавстві.

Правовий аналіз ст. 3 СК України дає можливість прийти до висновку, що вона складається з таких частин:

Соціологічне визначення сім'ї - сім'я є первинним і основним осередком суспільства (ч. 1).

Юридичне визначення сім'ї - сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ч. 2).

Підстави створення сім'ї: «Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких що не суперечать моральним засадам суспільства» (ч. 4).

Висновки. З наведеного вище можна зробити висновок, що сім'ю можна розглядати як соціологічну і як правову категорії. Їх поєднання дає можливість збагатити юридичну науку знаннями, здобутими науковцями-соціологами. Наразі, якщо соціологію більше цікавить сім'я як соціальна одиниця, яка базується на спільному проживанні та взаємній моральній відповідальності осіб, то в праві найбільший інтерес становить саме юридичний зв'язок осіб [4]. На нашу думку, заслуговує на підтримку позиція науковців, згідно з якою юридичне визначення сім'ї є необхідною, оскільки переважна більшість галузей права України трактує сім'ю як правову категорію, піддаючи її правовій регламентації, у зв'язку з чим сім'я не може не мати юридичного визначення.

Учені трактують юридичне поняття сім'ї як:

- сукупність осіб;
- спільність осіб;
- союз осіб;
- коло осіб;
- об'єднання осіб;
- спільне життя осіб.

Усі єдині в тому, що сім'я складається з людей - фізичних осіб. Розходження стосуються лише форми позначення відповідного об'єднання: союз, сукупність, коло тощо.

Список використаних джерел:

1. Сім'я: юридична енциклопедія. Видання шосте. За ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.: К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003., с. 736.
2. Явор О.А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції: монографія. К.: Право. 2016., с. 352.
3. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. URL:<http://meگو.info/> (Дата звернення 10.12.2021).
4. Сімейне право: Навчальний посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вен турі., 1997. 272 с.
5. Харитонов С.О. Новий Цивільний кодекс України як кодекс «пасіонарного» типу.: К.: Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. №2. С. 16-20.
6. Сімейне право України: Підручник. За ред. В.С.Гопанчука.: К.: Істина, 2002., с. 304.
7. Сімейне право України: підручник. За заг. ред. В.І.Борисової, І.В.Жилінкової.: К.: Юрінком Інтер, 2004., с. 264.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.: К.: Офіційний вісник України. 2003. №11. ст. 261.